

PÉTER LÁSZLÓ

ÚJSZEGÉNYSÉG ROMÁNIÁBAN

Makrotársadalmi folyamatok és következmények

A tanulmány mellett érvel, hogy a rendszerváltás utáni húsz évben [...] az abszolút szegénységi ráták követték ugyan a hazai gazdaság teljesítményének az alakulását, azonban a társadalom egy számottevő része továbbra is relatív szegény maradt...

A „szegénység kérdése” a jelenlegi gazdasági válság hatására újra napirenden van; az életminőség általános romlása (illetve a hozzá szorosan kapcsolódó munkanélküliség, egyenlőtlenség, jövedelemcsökkenés) pillanatnyilag az egyik legsúlyosabb manifeszt társadalmi problémát képezi; társadalmi feszültségek forrása. A kérdéskör a rendszerváltást követő húsz évben érdekes pályát futott be, amit röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy a jelenség, illetve a róla szóló reflexió „szétkapcsolódott”.

Közvetlenül a rendszerváltás után a szegénység problematikája a közbeszéd egyik kiemelt toposzává vált: a legfontosabb társadalmi szereplők (kormányzat, politikai pártok, mozgalmak, non-profit szervezetek és különösképpen a szakszervezetek) mind beszéltek róla, illetve tenni akartak a folyamatos elszegényedés vagy olykor a valóságos elnyomorodás ellen. Az érdeklődést a gazdasági átalakulások negatív, sokszor nem szándékolt következményei és perverz effektusai fokozták, hiszen az átalakulások viszonylag hamar láthatóvá és érzékelhetővé tették a szegénységet. A gazdasági növekedés hatására azonban, mintha egyszerűen „megszűnt” volna, a szegénység kikerült a nyilvánosságból; alig beszéltek róla – legfennebb a gazdasági növekedés fényében a csökkenő munkanélküliségi rátákra, illetve a tömeges vendégmunkás-elvándorlásra reflektáltak. A válság hatására a szegénység ismét a figyelem homlokterébe került, a közbeszéd egyik fontos meghatározója lett.

■ A tanulmány empirikus jellegű; megállapításai a Központi Statisztikai Intézet, a Román Központi Bank és a Világbank, valamint az Eurostat által szolgáltatott statisztikai adatokra épülnek. Mindezeket saját kutatási adatok és eredmények egészítik ki (lásd Péter 2003, 2006a, 2006b, 2007, 2009); a szemlézett periódus: 1990–2010. Az ideáltípusok kialakításának módszertana a Weber (1987) által kidolgozott technikák alkalmazásán alapszik.

Az elemzés olyan fogalmak mentén bomlik ki, mint *abszolút és relatív szegénység, újszegénység, gazdasági szerkezetváltozás, válság*. A számok megfelelő értelmezéséhez nézzük meg, mit értünk a központinak tekintett szegénység kifejezés alatt, hiszen ehelyett jogosan használhatnánk a társadalmi hátrány (Ferge 1991) vagy az objektív relatív depriváció (Townsend 1979) fogalmát is a kirekesztettség (Silver 1996) mellett. Szemléletünk strukturalista (lásd Wilson 1996).

A szegénység legegyszerűbben a létfenntartáshoz szükséges anyagi javak hiányával írható le, és rendszerint a pénzbeli jövedelem alapján írják le.¹ Az „*a szituáció, amikor valamilyen egyén nem rendelkezik olyan anyagi forrásokkal, amelyek segítségével a társadalom által decensnek elfogadott életszínvonalat biztosítani tudja magának*” (Zamfir–Vlăsceanu, 1998. 517.). A jelenség valójában bonyolultabb, ezért érdemes megkülönböztetni (a leírásban mi magunk is ezt tesszük) az *abszolút és relatív szegénységet*. Az abszolút szegénység a minimális létfenntartási lehetőségek hiányát jelenti egy adott társadalom esetében (Zamfir 1995. 15.). Ez nem föltétlenül éhezést (*mély vagy extrém szegénység*), hanem egy olyan (halmozottan) hátrányos helyzetet jelent, amelynek következtében az egyén társadalmi részvétele nehéz, vagy egyenesen lehetetlenné válik, mert nem rendelkezik elégséges mennyiségű erőforrással (anyagi/materiális, szimbolikus és társadalmi erőforrásokra gondolunk). A gyakorlatban és hivatalosan mégis csak a materiális erőforrás (a pénz) képezi a *szegény – nem szegény* elválasztás (a szegénységi küszöb vagy másképpen a létminimum) kritériumát.

A hazai helyzet esetében az első évtized leírására alkalmazható a Világbank által kidolgozott módszertan, miszerint az abszolút értelemben vett extrém szegényeknek a napi 1 PPP dollár/fő jövedelem alattiakat, szegényeknek pedig a napi 2,15 PPP dollár/fő/nap értékből gazdálkodó népességet tekintik, kivételesen pedig a 4 PPP dollár/fő/nap² alattiakat. Egy javuló gazdasági helyzetben (mint amilyen a 2001–2008 közötti periódus volt Romániában) a létminimum inkább a fogyasztói kosár értékében kifejezett. A kalorikus módszerek alapján kiszámított abszolút minimális szegénységi küszöb a napi túléléshez szükséges kalóriamennyiség „ára”, a decens pedig a biológiai túlélés mellett egyéb társadalmi szükséglet kielégítéséhez elengedhetetlen szolgáltatások árát is belekalkulálja.³ Az előbbi esetében az abszolút szegénységi küszöb 2750 kalória ára (2000-ben az akkori árindexek szerint 313,15 RON/fő/hónap, 2010 végén pedig 360 RON/fő/hónap). Az abszolút szegénység kifejezésére ezt 2000 (ekkor születtek meg a 217/2000, valamint a 554/2001 számú törvények) és 2004 között alkalmazták hivatalosan, amit aztán a minimálbér váltott fel (2010 decemberében 600 RON, 2011 januárjában átlagban 670 RON).

Gazdasági javulás esetében az abszolút szegénység nem ad pontos képet a valós helyzetről, így a *relatív szegénység* mutatóinak alkalmazása az indokolt. Ez a társadalom megélhetési átlagához viszonyított állapot szerint kifejezett. Ezek közül legfontosabban az átlag- vagy a medián-jövedelem (ez képezi ténylegesen a küszöböt) hatvan, ötven vagy negyven százalékánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartások élethelyzetére vonatkozik.⁴ (A különféle szegénység-meghatározásokról részletesen lásd Péter 2006a. 151–174).

Elemzésünk mindkét – értsd abszolút és relatív – küszöböt használja. Most nézzük meg, mi volt a romániai átmenet első tíz évét meghatározó elszegényedés átfogó társadalmi kerete, melyek az elemzésben elkülöníthető időszakok, és hogyan alakultak a szegénységi ráták.

A romániai szegénység húsz éve⁵

■ A hazai szegénység időbeni alakulása szorosan összekapcsolódott (mondhatni beágyazódott) a fő gazdasági ciklusokkal. Magyarán: a gazdasági szerkezet, a gazdasági növekedés vagy csökkenés két síkon tükröződik: a) egyfelől a *szegények arányának az alakulásában*, b) másfelől a *szegénység profiljában*. A szegénységi ráták alakulása a következő képet mutatja:

A makrotársadalmi okok a szegénység ki- és (át)alakulására vonatkozóan

A totalitarista rendszer szigorú utasítása nyomán végrehajtott kommunista urbanizációs gyakorlat (Ronas 1982), miközben térbeli migrációra kényszerített többféle szociokulturális csoportok, olyan mesterséges városi lakosságot hozott létre, amelynek nem csupán rurális környezetben szocializáltak a viselkedési mintáit, hanem anyagilag kizárólag a szintén mesterségesen létrehozott ipari egységektől függött (Péter 2006b). A főleg kémiai, kitermelői és nehézipari ágazatokra alapozó iparosítás során az elsőgenerációs, iparban foglalkoztatott, és a születési helytől távol élők tudatosan vezérelve szakadtak ki a közösségi hálózatokból, kapcsolatrendszerekből – halmozva a később megjelenő többszörös hátrányokat (Péter 2003; Berevoiescu–Stănculescu 2004). A „füstös gazdaság” húzóágazatai azonban csak késleltették a világgazdaságban bekövetkezett válság jeleit, amit aztán az időközben felhalmozott adósság törlesztési terhei tettek együttesen nyilvánvalóvá a nyolcvanas években. Habár 1989 előtt a társadalmi egyenlőtlenségek viszonylag alacsonyak voltak (mindenkinek volt munkahelye és lakása, a GINI-index 1989-ben 2,33 volt, 2008-ban pedig 3,2), ez egyben azt is jelentette, hogy csak az állam által felkínált érvényesülési pályákat és eszközöket lehetett/kellett igénybe venni. Ennek nyomán megszűntek az alternatív túlélési életstratégiák mintái.

A kihívások – amelyek a nyolcvanas években és a kilencvenes évek elején egyébként a „szabad világot” is érintették – a keleti blokkban bekövetkezett változások nyomán mintegy sokként hatottak. Ekkorra értek be Romániában a hiánygazdaság késleltetett válságának hatásai (szegénység 1989 előtt is volt), amit az adósság visszafizetése „kétszeresen megterhel”. A strukturális örökség a bizonytalanság irányába terelte a gazdasági szerkezetváltozás filozófiáját: a visegrádi államoktól eltérően Románia (Bulgáriához és Oroszországhoz hasonlóan) a lassú változás mellett szavazott, és (1998-ig mindenképpen) a devolúció felé siklott el. A gazdasági fellendülés elmaradt a kilencvenes évek végéig, és így a lakosság jelentős részének életszínvonalja rohamosan csökkent. A kezdeti gazdasági stagnálás nagy társadalmi egyenlőtlenségeket generált, a szegénység mind abszolút, mind relatív értelemben drámaian megnövekedett.⁶

Az egyenlőtlenségek és a relatív szegénység a visegrádi országokban is növekedtek, de a sokterápia nyomán az abszolút szegénység egy idő után csökkent, míg nálunk érthető módon egyelőre nem. A világgazdaságban a 20. század utolsó évtizedében végbement posztfordista fordulat nyomán beállt kontextushoz való alkalmazkodást éppen a korábbi „füstös gazdaságra” való merev ráépülés nehezítette, a globális verseny mellett (lásd még Péter 2006a. 160.). Magyarán a szegénység tömegméretű megjelenésének okai olyan általános folyamatok, amelyeknek jegyei a megszűnt a KGST, a visszaesett GDP, a reáljövedelmek csökkenése és a megtakarítások, a megnövekedett infláció mellett. Ezeket a következőképpen foglaltuk össze. (Az 1989 után, a kilencvenes évek végére stabilizálódott gazdasági szerkezet mindegyik periódusra végérvényesen rányomta a bélyegét.)

1. táblázat. Az 1989 előtti és 1989 utáni helyzet ideáltipikus jellemzése a makroszintű trendek alapján

Terület	1989 előtt	1989 után
Gazdasági rendszer	Központilag irányított tervezgazdaság	Piac által koordinált versenygazdaság
Redistribúciós mechanizmusok logikája	A jövedelmek és egyéb juttatások elosztása deklaráltan egalitárius	A jövedelmek és egyéb juttatások elosztása meritokratikus
Makrogazdasági folyamatok	Indusztrializáció	Dezindusztrializáció
Domináns szektorok	(Nehéz)ipar	Könnyűipar/szolgáltatás, IT/Bank
Foglalkoztatottság szintje	Teljes	Részleges
Gazdasági ciklus	Folyamatos: a gazdasági krízisek nem járnak a munkahelyek számának a csökkenésével	Változó: a gazdasági krízisek a munkahelyek számának a csökkenésével járnak
Munkaerőpiac	Nincs	Van, kompetitív, kettőszakadt
Munkanélküliség	Nincsen	Van
Jövedelmek szintje	Kis különbségek	Nagy különbségek
A társadalmi egyenlőtlenség mértéke	Alacsony	Magas, növekvő
Az állam szerepe az egyéni életutak alakulásában	Erős	Folyamatosan gyengülő

Péter 2006a. 16–162. alapján adaptálva

A sikeresen véghezvitt gazdasági szerkezetváltozás után (1997–1999) a szegénység korántsem tűnt el, inkább átalakult. A dezindusztrializáció következtében a korábbi füstös nagyipart a könnyűipar, illetve a szolgáltatói szektor váltotta fel, a húzóágazattá avanszált építőipar, illetve IT és bankszektor mellett. Mindez megvalósította azt, ami a nyugati társadalmakban már évekkel korábban végbement (lásd Beck 2003 [1986]): a *munkaerőpiac kettőszakadt*.⁷ Empirikusan ez abban nyilvánul meg, hogy a gazdaság megfelelő működéséhez kétfajta munkaerőre van szükség, átmenetek nélkül. Egyfelől magasan képzett szakemberekre (olyan high tech-es szakmák-

ban, mint az informatikus, tervező, bankár), illetve gyorsan betanítható munkavállalókra, akik a munkaerő-igényes nagykereskedésekben (plázák, mallok) vagy építőiparban vállalnak munkát.

A 2008 után begyűrűzött globális gazdasági válság a szegénység alakulására (is) kihatott. Ebben a tekintetben analitikusan három (egyébként összefüggő) okcsoportot lehet elkülöníteni: a) a növekedésben motorként működő *gazdasági ágazatok hanyatlását*, b) az *államháztartás deficitjét*, c) valamint a *tulajdonlás kultúráját*.⁸

Szakaszok és periódusok

■ Az első periódus egybeesik a gazdasági szerkezetváltozással, a mai értelemben vett piacgazdaság és globális versenykapitalizmus kialakulásával. A dezindusztrializáció során a hagyományos kitermelő és gépgyártó ipart leszerelték,⁹ az itt foglalkoztatottak munkanélküliek, majd szegények lettek. Az időszak végére szolgáltatás és kereskedelem nyomatéka radikálisan módosult a GDP-ben: 1990-ben az ipar nyomatéka még 41,7%, 2000-ben pedig csak 29 százalékot tett ki. Ezzel szemben a kereskedelem a kezdeti 6,8 százalékról 13,3 százalékra tornássza fel nyomatékát a hazai bruttó termelés értékében, a szolgáltatás pedig 15,6 százalékról 29,8 százalékra növekszik. Könnyen érzékelhető, hogy a gazdaság feletti állami kontroll fokozatos gyengülésével párhuzamosan az ipari szektorból kibocsájtott népesség képezi a periódusra ikonikusan jellemző szegények csoportját: ők az „Ordonáncások”, akik az újszegények kemény magját képezik (a posztkommunista periódus szegényeit, illetve elszegényedetteit jelöli).

1999-re a lakosságnak majdnem fele volt abszolút szegény; a probléma tömegesé vált, jellege pedig újszerű. Mindazokat érintette, akik leginkább ki voltak téve a kihívásoknak (elveszítették munkájukat, mert megszűnt a „füstös gazdaság”, a munkaerőpiacon nem volt irántuk kereslet, piacképes tudás hiányában), és akik halmozottan hátrányos helyzetbe kerültek. Az új szegénység arca (a szociokulturális és demográfiai profilja) a következőképpen nézett ki: az újszegények körében túlreprezentáltak a fiatalok, a tartós munkanélküliséggel küszködők, a sokgyermekes háztartások, az alacsonyan képzett családfenntartók, az ipari városok lakói (Zamfir 2001). Többnyire városban koncentrálódott erős szegregálódás mellett (Péter 2006b). Az újszegények – tehát a rendszerváltás vesztesei – a szegényeknek mintegy negyedét tették ki (UNSTATS 2010). Az extrém szegénység 2000-re 14 százalékot tesz ki, 35,9 abszolút szegénységi ráta mellett; az egész periódusra számított átlag abszolút szegénységi ráta 25,8 százalék (Zamfir 2001; WB 2003 alapján).

A *gazdasági növekedés* periódusában a posztfordista gazdasági rendszer konszolidációja és a globális deregularizációs kurzus körülményei között az abszolút szegénység mértéke fokozatosan csökkent – 30,6 százalékról (2001) 5,7 százalékra, a 2001-ben még 11,9%-os extrém szegénység megszűnt. 2008-ra az újszegények helyét fokozatosan átvették a *dolgozó szegények*, akik alkalmazásban álltak ugyan, de keresetük relatív értelemben szegényé tette őket az elsősorban falun koncentrálódó tradicionális szegények mellett (az utóbbiak főleg idősek és agrártevékenységeket folytatnak vagy inaktívak). Ők a gazdasági válság előtt az összes szegény 15 százalékát alkották. A relatív szegények 44 százaléka, 13 százaléka nyugdíjas, 38 százaléka pedig munkanélküli volt 2008-ban (ebben a periódusban is a szegények többsége falun élt).¹⁰ Amúgy az össznépesség köréből 2001-ben az átlagjövedelem hatvan százaléka alattiakat tekintve (228 RON/fő/hónap a relatív küszöb esetében) a népesség 17 százaléka számított szegénynek, míg 2008-ban (460 RON/fő/hónap a relatív küszöb) 3,9 millió ember, vagyis 18% volt szegény (Molnár 2009). Más módszerrel végzett kutatási eredmények (az átlagjövedelem – 1700 RON – hatvan százaléka alatti relatív kü-

szöb) eredmények szerint a relatív szegénység ugyanebben az évben 23% volt, öt százalékkal több, mint 2005-ben (FDSC, 2010). Az EUROSTAT (2010) eredményei is alátámasztják ezt. Mindezek a periódusra számított átlagos 6,2 százalékos GDP és évi 9 százalékos jövedelemnövekedési ütem mellett. A 2001–2008 közötti periódusra számított átlagos abszolút szegénységi rátaérték itt 18,4 százalék körüli értéket ad, bár ez a kezdeti évek nagyon magas rátáinak tudható be, amit rohamos csökkenés követett. Tény, hogy a gazdasági növekedés neoliberális gazdaságpolitikája mellett csak az abszolút szegénység csökkent.

A *jelenlegi válság* periódusában 2000 óta először növekedtek az abszolút szegénységi ráták: a 2008-ban mért 5,7 százalékról 2009-ben 7,4 százalékra. 2010-ben ez 11,7 százalékra növekedett (INSSE 2011). Ebben a periódusban a szegénység *atipikusnak* tekinthető, mert a rendszerváltás után példátlan módon a leszegényedők egy része a korábbi nyertesek köréből, nevezetesen a középosztályból került ki. A magasán iskolázott állami alkalmazottakra, valamint a magas törlesztő részletek miatt fizetéseképtelenné vált ingatlankölcsönt felvevő ügyfelekre gondolunk, az előző periódus relatív szegényei mellett. Őket ikonikusan *adósoknak* nevezzük. A Román Nemzeti Bank 2010 első három negyedévére vonatkozó jelentése szerint azok száma, akik nem tudták kölcsöneiket törleszteni elérte a 242 000-et (20 000 RON-t, nagyobb kölcsönökről van szó, ami az összes kölcsönök kilencven százalékát teszi ki). Egyharmaduk több mint három egymást követő hónap után sem tudta törleszteni részleteit. Az elmaradások összértéke 14,67 milliárd RON (BNR 2010). A jelenség merőben új, rájuk vonatkozó hivatalos adataink alig vannak, inkább esettanulmányyszerű kvalitatív eredmények állnak rendelkezésre¹¹ néhány statisztikai jellegű vizsgálat mellett.

Az ICCV *Életminőség Romániában 2010* elnevezésű kutatása¹² rávilágít arra, hogy a válság alatt a népesség többsége úgy véli, életminősége 2009-hez viszonyítva romlott: 74 százalék szerint rosszabbul vagy sokkal rosszabbul élnek; a megkérdezett háztartások 46 százaléka nem tud megbirkózni a havi költségekkel. A háztartások egyharmadának még a legszükségesebbre sem jut, másik harmaduknak pedig csak éppen a legszükségesebbre. A megkérdezett 1161 személyből 28 százalék elégedetlen, 16 százalék pedig nagyon elégedetlen jövedelmével (84 százalékuknak van egyáltalán valamilyen személyi jövedelme).

A romák¹³ helyzetét külön érdemes tárgyalni. Romániában, akárcsak a térség többi országában, a roma népesség jelentős hányada szegény (lásd pl. Zamfir–Zamfir 1993; Revenga–Ringold Tracy 2002, WB 2007). A hazai átlagos szegénységkockázathoz viszonyítva a romáknak háromszor akkora esélyük volt 1998-ban arra, hogy szegények legyenek/azzá váljanak – a romániai átlagos 33,8 százalékkal szemben esetükben 87,1 százalékos ez az esély (1998-as ICCV adat). 2008-ra ez az arány tovább romlott: hatszorosára nőtt. Körükben a relatív szegénység aránya 31,1 százalék (össznépesség 5,7%), egy évre rá pedig 42,2 százalékra emelkedett (UNICEF, WB 2010). Tehát a romák esetében nem csupán a magasabb szegénységi ráták a jellemzőek, hanem a szegénységi szakadék is folyamatosan mélyül a romák és a nem romák között: 1998-ban 33,2 százalékuk volt mély- vagy extrém szegény (ACOVI 1998), 2009-ben ötödik (WB 2008), míg a nem romákat ekkorra már nem sújtotta mélyszegénység. A romák szegénységét elsősorban a következő tényezők határozzák meg: annak a régióknak a gazdasági helyzete, ahol élnek; a településen belül a roma lakosság nagysága és koncentrációja; valamint a romák földrajzi és társadalmi integráltságának a mértéke (Ringold 2002). Más szavakkal: minél koncentráltabb, nagyobb és elszigetelt egy roma közösség adott településen, annál nagyobb az esélye annak, hogy az illető roma közösség szegény legyen. 2008-ban a romák 67 százaléka volt szegény, a Világbank (2008) becslése szerint románok tekintett népesség

fele kevesebb mint 4,15 PPP dollár/fő/nap alatti összegből él, minden ötödik pedig 2,15 alattiból.

A fentieket a jobb áttekinthetőség kedvéért a 2. táblázatban foglaltuk össze.

2. táblázat. *Ideáltipikus szegénységformák és megnyilvánulásai az elmúlt húsz év tekintetében* (átlagos és modális értékek alapján való típusalkotás)

<i>Periódus/Kritériumok</i>	<i>Az átmeneti évek</i>	<i>Gazdasági növekedés</i>	<i>Jelenlegi (globális) válság</i>
<i>Időszak</i>	1990-2000	2001-2008	2009-jelen
<i>Domináns szegénységforma</i>	<i>Újszegénység</i>	<i>Dolgozó szegénység és tradicionális szegénység</i>	<i>Atipikus szegénység</i>
<i>Macroeconomiai folyamat</i>	Szerkezetváltozás, dezindusztrializáció	Poszt-fordista gazdaság konszolidációja, tömeges elvándorlás	Általános gazdasági válság, Államháztartás válsága
<i>Gazdaság-filozófiai kurzus</i>	Gyengülő állami kontroll	Gyors deregularizáció	Állami szabályozás
<i>Ikonikus szegények</i>	„Ordonáncások”	„Rövidszoknyás munkások”	„Marginálisak”, „középosztálybeli adósok”
<i>Elsődleges macróokok</i>	Struktúraváltozás, munkaerőpiacból való kiszakadás	Kettőszakadt munkaerő-piac jellege	Munkaerő-piacról való kikerülés, „tulajdonlás kultúrája”, adósságtarhek, jövedelmek csökkenése
<i>Másodlagos egyéni macróokok</i>	Piacosítható tudáskészségek hiánya	Korlátozott tudáskészségek	Racionális tervezés hiánya, deficitos piacosítható készségek
<i>Tipikus kockázatos csoportok</i>	Volt munkanélküli munkásosztály, falusiak, idősek, sokgyermekesek, etnikai csoportok tagjai (romák)	Alacsonyan képzett fiatalok, etnikai csoportok, lakásnélküliek idősek	Állami alkalmazottak, lakáskölcsezőkkel rendelkezők, munkanélküliek, idősek
<i>Mezényilvánulásának helye</i>	Monoindustriális város, nagyváros	Elszigeteltebb és idősödő falu, nagyobb és nagyváros	Területtől független
<i>Szegénységi ráta (abszolút, periódus átlag)</i>	Gyorsan növekvő trend, nagyon magas, magas 25,8 %	Folyamatosan csökkenő, közepes, alacsony 18,4 %	Hirtelen növekvő, pillanatnyilag alacsony 9,5 %

A romániai (abszolút) szegénység számokban

Romániában az elszegényedési folyamatoknak több hullámáról beszélhetünk. Az első – és egyik legjelentősebb – elszegényedési hullám az 1991–1993 közötti időszakra tehető, ami egybeesett az árliberalizáció első szakaszával és a gazdasági szerkezetváltozás kezdetével. Az 1990-es szegénységi ráta 7 százalékról 1994-re 22 százalékra (Világbank 1994), majd 1995-ben 25 százalékra (WB, 2003) emelkedett. A kisebb javulást mutató 1996 után (választási év, növekvő szociális kiadások mellett 20,1 százalék) újabb, ezennel radikális romlás következik. A második nagyméretű elszegényedési hullám 1997 utánra tehető: 1999-ben a szegények részaránya elérte a 33,2 százalékot. 2000-ben a szegénységi ráta 36 százalékos volt, 2002-ben pedig 29 százalékos. A Világbank szerint 2000-ben tetőzött a második elszegényedési hullám, ami egybeesett az általunk *átmeneti éveknek* nevezett periódussal. Valójában a gazdasági szerkezetváltozás negatív következményeinek a kumulált hatásai látszanak. Cătălin Zamfir (2001) az AIG¹⁴ vizsgálatok alapján végzett számításai nyomán még

megdondokodtatóbb eredményekre jutott: 1998-ban 33,8%, 1999-re 41,2%, 2000-ben pedig 44% volt abszolút szegény (a két számsor egyébként ugyanazt a trendet mutatja). Ekkor tetőzik az extrém szegénység is: 2000-ben a népesség 14 százaléka nyomorog (küszöb: 2,15 PPP dollár/fő/nap).

2000 után a ráták hanyatlásnak indulnak, 2004-ban 20% százalék alá, 2007-ben pedig először 1993 után 10% alá esik az abszolút szegénységi ráta. A harmadik elszegényedési hullám 2008 után következik be. A gazdasági világválság nyomán 2009-ben 7,4 százalékra elemelkedik a szegények aránya, 2010-re pedig – 2006 óta először – meghaladja a tíz százalékot (11,7%) (véltetően a folyamat elején tartunk). Az évekre lebontott számsorokat lásd alább.

3. táblázat. A szegénység alakulása Romániában

Év/abszolút szegénység	Szegénységi ráta %	Extrém szegénység %
1989	6-9*	n. a.
1990	7	n. a.
1993	30	n. a.
1994	22	n. a.
1995	25,4	9
1996	20,1	6
1997	30,3	11
1998	30,8	11,7
1999	33,2	13
2000	35,9	14
2001	30,6	11,9
2002	28,9	10,9
2003	25,1	7,4
2004	18,8	n. a.
2005	15,1	n. a.
2006	13,8	n. a.
2007	9,8	n. a.
2008	5,7	n. a.
2009	7,4	n. a.
2010	11,7	n. a.

Forrás: Szerkesztett táblázat

(Az INSSE, ABE, illetve a WB 2003, 2007, EUROSTAT 2010 adatai alapján)

Következtetés

■ A tanulmány a rendszerváltás utáni húsz évre jellemző szegénység jelenségének az alakulását mutatta be makrotársadalmi kontextusba beágyazottan. Amellett érvel, hogy az abszolút szegénységi ráták követték ugyan a hazai gazdaság teljesítményének az alakulását, azonban a társadalom egy számottevő része továbbra is relatív szegény maradt, az általános gazdasági javulás ellenére. Az elmúlt húsz év ideáltipikusan három fő szakaszra különíthető el aszerint, hogy a szegénység milyen típusa és arca nyilvánul meg legmagasabb arányban. Ezek a következők: a dezindustrializáció nyomán kialakult *újszegénység*, aztán a kettészakadt munkaerőpiac nyomán színre lépett *dolgozó szegénység*, illetve a válság hatására megnyilvánuló *atipikus szegénység* – ez utóbbit a középosztály leszakadóban lévő rétegei is megtapasztalták; ez a leszakadás most is folyamatban és növekvőben van.

■ JEGYZETEK

1. A szegénység társadalmi tényként kezelendő, azaz minden időben és társadalomban előfordul, és ebben az értelemben „normális”-nak tekinthető: olyan „valami”, ami a társadalmi szerkezethez kapcsolódik, és annak természetéből fakad. Létezik, mindenhol van, de mást jelent, és másképpen is nyilvánul meg. A kérdés az, hogy mekkora az előfordulási aránya, mekkora a szegénységi ráta? Más szavakkal: mekkora a társadalomban az össznépelességen belül a szegények aránya?
2. A PPP dollár egy szintetikus kompozit mutató, olyan (a valóságban nem létező), dollár, amit a helyi fogyasztói árindexek és reáljüvedelmek, illetve a vásárlóerő függvényében számolnak ki abból a célból, hogy a világ különböző pontjain az egy főre eső jüvedelmeket össze lehessen hasonlítani. A PPP dollár „árfolyama”: 2010 decemberében 1 PPP dollár 1,925 RON volt, értéke növekszik (forrás: BNR).
3. A minimális fogyasztói kosár az ideális, vagyis a 2,804 tagú családban per hónapra számítva: 3,08 kg liszt, 5,8 kg puliszkaliszt, 31,9 kg kenyér, 0,5 kg más péktermék, 0,7 kg tésztaféle, 1,4 kg rizs, 13,1 kg krumpli, 1,6 kg murok, 2,5 kg szárazhagyma, 3,8 kg káposzta, 0,8 kg zöldparadicsom, 0,6 kg zöldségkonzerv, 3 kg alma, 0,5 kg déligyümölcs, 0,7 kg zöldségkonzerv, ugyanennyi marhahús, 2,5 kg disznóhús, 2,8 kg szárnyas, 0,4 kg juh-hús, 2,5 kg felvágott, 0,8 kg hal, 14,8 l. tej, 0,7 l. aludttej, 1,1 kg tehéntúró, 0,7 kg telemea, 0,9 kg sajt, 42 tojás, 2,8 l. olaj 0,7 zsír, 0,561 kg margarin, 2,8 kg cukor, 0,1 kg csokoládé és cukorka, 2,3 liter nem alkohol ára. Emellett a decens létminimum kosara még tartalmazza néhány más költségét: árát, ruha, gyógyszer, higiénia, közlekedés, tehát víz, csatornadíj, áram (84,10 kwh), hő (0,86 Gcal), gáz (29,16 km), rádió, tv, telefon (50 impulzus), közlekedés (42 járat a városban), néhány alapadó költségét (forrás: INSSE 2010).
4. A INSE adatai alapján 2008-ban a relatív szegénységi küszöb a medián jüvedelem 60 százaléka alatti összegből élők (254 RON/fő/hónap) 18,2 százaléknál relatív szegényt jelentett.
5. A természettörténet kifejezést a Spector és Kitsuse (1975) szerzőpárostól „kölsönöztük”, akik elsősorban egy társadalmi probléma kialakulásának és módosulásának a folyamatát írják le a vizsgált jelenség, a társadalmi környezet és az érdekelt társadalmi szereplők (kormányzat, mozgalmak, a probléma által érintettek) kölcsönhatásainak háromszögében. Esetünkben a természettörténet fogalmát a szegénység alakulására és az okozó társadalmi tényezők kölcsönhatására értjük. A kérdésről részletesebben lásd Spector–Kitsuse 1975 vagy Best 1995, illetve Best–Loseke 2003.
6. A kelet-európai térségben a gazdasági szerkezetváltozás mikéntjére (filozófiájára) vonatkozóan két fő kurzus dominált. Az egyik a klasszikus institucionalista iskola felfogása, miszerint az államnak fokozatosan kell végrehajtania a makrogazdasági szerkezetváltozást (a nagyipar leszerelésére, a pénzpiacok (ár)liberalizációjára, a privatizációra vonatkozóan), teret hagyva a társadalom alkalmazkodásának, valamint minimalizálva a negatív következményeket. Románia és Bulgária ezt a filozófiát alkalmazta, 1998-ig mindenképpen. Ebben a logikában a társadalomvédelem és szociálpolitika az állam kompetenciájába tartozik. A másik a neoklasszikus (liberális) gazdasági iskola felfogása, ami gyors sokkterápia révén teremti meg a (szabadversenyes) piacot és a piacgazdaságot. Ez utóbbi logikában a jólétet és impliciten a társadalomvédelmet a piac generálja, vagyis ha van gazdasági növekedés, akkor a szegénység mértéke is csökkenő tendenciát mutat. Ebben a modellben értelmezhetőek többek között Lengyelország, Magyarország és Csehország átmeneti évei. A két felfogás és eljárás eltérő eredményeket produkált. Bár mindkét felfogás alkalmazása növelte a társadalmi egyenlőtlenségeket, tehát a relatív szegénységi rátákat, a sokkterápián átesett országokban a gazdasági növekedés egy idő után az abszolút szegénységi ráták csökkenéséhez vezetett. Romániában és Bulgáriában pedig – ahol a szerkezetváltozás lassú és fokozatos volt a kilencvenes évek végéig – mind a relatív, mind pedig az abszolút szegénységi ráták megnövekedtek; az abszolút szegénységi ráták is magasak maradtak, hiszen a gazdasági növekedés is tartósan elmaradt. (Lásd még Emigh–Szelényi 2001.)
7. A posztfordista gazdaság munkaerőpiaca lényegében kettéosztott: egy elsődleges és egy másodlagos része van. Az elsődleges munkaerőpiac a részvénytársaságok, az állami adminisztráció által kínált fehérgalléros munkaköröket, szakképzett munkásság által betöltött pozíciókat jelent. Itt relatív magas béreket és némi állásbiztonságot, előremeneteli lehetőségeket biztosítanak. A másodlagos munkaerőpiac a felszolgálói, eladói, takarítói, tisztítói, építési és az alacsony presztízsű szolgáltatói munkaköröket foglalja magában. Ezek a munkakörök instabilak, alacsonyan fizetettek, a munkakörülmények többnyire rosszak, nemritkán veszélyesek, és alig van lehetőség a szakmai előre menetelre (Schaeffer 1998). A kettő között nehéz az átlépés. Az elsődleges és másodlagos munkaerőpiac közötti határt egyes szerzők (Bonancich 1972) a formális-informális határ mentén húzzák meg. A duális gazdaság kifejezés pedig arra vonatkozik, hogy a globalizált gazdaságnak két része van, és eleve úgy épül fel és működik, hogy a legális és illegális szférák szorosan összefonódnak és kiszolgálják egymást (Castells–Mollenkopf 1991); a fordista modellre épülő szekunder gazdaság szimbiózisban van a posztfordista elven működő primér gazdasággal (lásd Péter 2006a).
8. A tulajdonlás kultúráján azt a társadalmi érték- és normarendszert értjük, ami szerint a saját tulajdonú lakás megszerzése normatív célként jelenik meg, és ezt a társadalmi külső nyomás folyamatosan megerősíti (lásd tovább Pásztor–Péter 2009).
9. Lásd a 17/1997; 19/1997; 21/1997 sürgősségi kormányrendeleteket.
10. 2001-ben a falun élők 44,7 százaléka, a városiak 18,8 százaléka volt szegény (össznépelesség 30,6%), 2008-ban 9,8%–2,3% az arány (össznépelesség 5,7 százalék) – abszolút ráta. Forrás: WB 2003, 2007, INSSE 2009.
11. Az exploratív kutatási eredmények a középosztályi háztartásokra nehezedő fokozódó nyomásról (az adósságterhek növekedése, amit az ÁFA-növekedés, a romló lej/euró árfolyam, valamint az állami szektorban bekövetkezett jüvedelemcsökkenés együttesen eredményez), romló életkörülményekről, csökkenő fogyasztásról és az élelmiszerekre költött összeg családki költségvetésben való növekedéséről számolnak be. Egy a GFK által 2010-ben végzett véleménykutatás szerint a városi népesség 52 százaléka romló életkörülményekről számolt be. Az élelmiszerek költsége átlagban 38–47 százalékot tett ki, osztályhovatartozás függvényében. Forrás: www.adevarul.ro [2011.11.02]
12. A kutatást a közalkalmazottak bérének 25 százalékkal való csökkentése előtt végezték.
13. A becslések 1,5 millió romával számolnak.

■ IRODALOM

- Bonacich, Edna: A Theory of Antagonism: The Split Labor Market. *American Sociological Review*, 1972. 37. 547–559.
- Beck, Ulrich: A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Századvég, Bp., 2003.
- Berevoiescu, Ionică-Stănculescu, Manuela Sofia: Sărac lipit caut altă viață. Editura Nemira, Buc., 2004.
- Best, Joel – Loseke-Donileen R.: (eds.) *Social Problems. Constructionist Readings*. Aldine de Gruyter, New York, 2003.
- Best, Joel: *Typifying Social Problems*. Aldine de Gruyter, New York, 1995.
- Castells, Manuel – Mallenkopf, John: Is New York a Dual City?. In: *Uő (szerk.): Dual City. Restructuring New York*. New York, Russel Sage Foundation, 1992. 399–425.
- Emigh, Rebecca Jean – Szelényi, Iván (szerk.): *Poverty, Ethnicity and Gender in Easter Europe During Market Transition*. Praeger, Westport, 2001.
- Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom. ELTE Szociológia Intézet, T-Twins Kiadó, Bp., 1991.
- Kumar, Krishan: *From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World*. Backwell Publishing, Oxford, 1995.
- Mărginea, Ioan – Precupețu, Iuliana (szerk.): *Calitatea vieții în România 2010*. Editura Expert-COID, Buc., 2010.
- Molnar, Maria: Households Income In Romania before Economic Crisis. The International Conference on Economics and Administration, Faculty of Administration and Business University of Bucharest, Romania ICEA – FAA Bucharest, 14–15th November 2009, Conference paper.
- Pásztor Gyöngyi – Péter László: Romanian Housing Problems: Past and Present. *Studia Sociologica Babeș-Bolyai*. 2009. LIV 79–100.
- Péter László: Újszegények túlélési életstratégiái. *Erdélyi Társadalom*, 2003a. 1. 26–51.
- Uő: Elszegényedés és szegregálódás egy ipari kisvárosban. *WEB*, 2003b. 11. 21–28.
- Uő: Vázlatok a szegénység szociológiájához. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2006.
- Uő – Oláh Norbert-Sándor: Elszegényedési folyamatok Kolozsváron. *Korunk*, 2006b. 11. 13–22.
- Uő: Impoverishment and the Rise of New Urban Poor in Romania: Coping with Poverty. *Studia Sociologica Babeș-Bolyai*, 2007. LII 79–107
- Uő: TP 5.0. Elmélet és empiria öt globális társadalmi probléma vizsgálatában. *Kriterion Könyvkiadó*, Kolozsvár, 2009.
- Revenge, Ana – Ringold, Dena – Tracy, William, M.: *Poverty and Ethnicity, a Cross-country Study of Roma Poverty in Central Europe*. The World Bank, Washington, 2002.
- Ronnlis, Per: *Urbanization in Romania: A Geography of Social and Economic Change Since Independence*. School of Economics, Stockholm, 1984.
- Schaefer, Richard T.: *Racial and Ethnic Groups*. Longman (International Edition), Addison-Wesley Educational Publishers Inc., 1998.
- Silver, Hilary: Culture, Politics and National Discourse of the New Urban Poor. In: Mingione, Enzo (szerk.) *Urban Poverty and the Underclass*. Blackwell Publishers, Malden, 1996. 105–138.
- Spector, Malcolm – Kitsuse, John I.: *Social Problems: Re-Formulation*. *Social Problems*, 1975. 21. 145–159.
- Szelényi Iván – Ladányi János: *A kirekesztettség változó arcai*. Napvilág Kiadó, Bp., 2004.
- Townsend, Peter: *Poverty in United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*. Penguin Books, Harmondsworth, 1979.
- Wilson, William Julius: *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*. Vintage Books, New York, 1996.
- Zamfir, Cătălin: Situația sărăciei în România – dimensiuni, surse, grupuri de risc. *România socială – Revistă de cultură și analiză socială*, 2001. 2. 5–11.
- Zamfir, Elena – Zamfir, Cătălin (szerk.): *Politici sociale. România în context european*. Alternative Buc., 1995.
- Zamfir, Cătălin – Vlăscianu, Lazăr: *Sărăcie* In: *Uő. (szerk.): Dicționar de sociologie*. Editura Babel Buc., 1998. 517.